

Все вышесказанное, по нашему мнению, позволяет сделать следующее заключение: в истории белорусской литературы жанр хождений вполне можно не ограничивать XV в., а значительно расширить его временные рамки. В том числе, и за счет «Перегринации» Николая Криштофа Радзивилла (Сиротки), созданной в начале XVII в.

Література:

1. Білоус П. Паломницький жанр в історії української літератури / П. Білоус. — Житомир, 1997. — 160 с.
2. Гаранін С. Шляхамі даўніх вандраванняў: гісторыка-тэарэтычны нарыс развіцця беларускай паломніцкай літаратуры XII–XVI стст. / Сяргей Гаранін. — Мінск : Тэхналогія, 1999. — 203 с.
3. Гладкова О. В. Хождение / О. В. Гладкова // Литературная энциклопедия терминов и понятий / гл. ред. и сост. А. Н. Николюкин. — М. : НПК «Интелвак», 2003. — С. 1168–1169.
4. Древнерусская литература XI–XVII вв. / под ред. В. И. Коровина. — М., 2003. — 446 с.
5. История белорусской дооктябрьской литературы / редкол. : В. В. Борисенко, Ю. С. Пширков, В. А. Чемерицкий. — Минск. : Наука и техника, 1977. — 640 с.
6. Кніга жыццй і хаджэнняў / уклад., прадм. і камент. А. Мельнікава. — Мінск : Маст. літ., 1994. — 503 с.
7. Прокофьев Н. И. Хождение как жанр в древнерусской литературе / Н. И. Прокофьев // Ученые записки МГПИ. — 1968. — Т. 28. — С. 3–24.
8. Прочанська література // Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / автор-укладач Ю. І. Ковалів. — Київ, 2007. — Т. 2. — С. 287.

**Peculiarities of East-Slavic Literary Pilgrimage Genre
and «Peregrination» of Nikolai Krishtof Radzivil**

The article investigates the researcher of the East-Slavic literary science about pilgrimage genre. Various national lines of pilgrimage texts study are revealed and researched in this paper. Particular attention is paid to the typological approach to the research of the «Peregrination» of Nikolai Krishtof Radzivil.

УДК 821.161.2-141.09:2-583

Лілія Гудзь (Київ)

**АВТОРСЬКА МОЛИТВА ТА ЇЇ РОЛЬ У ПОЕЗІЇ БАРОКО
(на прикладі поеми Іоанна Максимовича
«Богородице Дѣво, радуйся»)**

Письменницький талант свт. Іоанна Максимовича протягом століть ставився під сумнів ще його сучасниками через великий обсяг творів та надмірну схильність автора до віршування. Вперше критично висловився щодо творчості архієпископа Іоанна Максимовича свт. Димитрій Туптало у листі до Стефана Яворського (1708): «Книгу друкованих віршів мені надіслали. Бог дав тим віршоробам і друкарню, і бажання, і гроші, і вільне життя. Речі, мало кому потрібні, у світ з'являються...» [5, с. 120]. Деякі твори письменника жодного разу не перевидавалися, декілька перевидань у Росії витримав лише «Іліотропійон». Проте архієпископ Чернігівський Іоанн Максимович (пізніше — митрополит Тобольський і Сибірський, згодом канонізований) був відомий своєю культурно-освітньою діяльністю як засновник Чернігівського колегіуму та продовжувач видавничої справи Лазаря Барановича. Зробив внесок свт. Іоанн і в розвиток української літератури, створивши зразки вірша-притчі, дидактичної і духовної поезії, філософського вірша, поетичних епіграм, він став одним із фундаторів української агіографічної, емблематичної та маріологічної поезії доби Бароко. Прикладом останньої є велика поема

письменника «Богородице Дѣво, радуйся», що вийшла у світ 1707 року, проте ще так і не стала об'єктом літературознавчого аналізу. Авторська молитва, що складається з 24 000 віршованих рядків, не потрапила у коло зацікавлень й істориків літератури. Склався своєрідний літературний канон сприйняття книги «Богородице Дѣво» як завіреного звернення до Матері Божої, запозичене поетом із творчості попередників. З огляду на це, вважаємо за доцільне проаналізувати твір Іоанна Максимовича як унікальну авторську пісню в контексті розвитку барокової маріологічної поезії.

Індивідуальне звернення до вищих сил, безперечно, спирається на особистий досвід молільника, який в особливій формі висловлює думки чи почуття, адресовані Богові, Ісусові, Богородиці. У цьому потаємно-духовному процесі розкривається не лише щирість, а й богошукання та богопізнання особистістю. Можливо, саме тому подібний вид молитви має велику цінність і щодо поетичної форми та жанрових модифікацій, і щодо змістових варіацій, які відображають світогляд і творчі задуми автора.

І. Даниленко індивідуально-авторську молитву умовно диференціює за декількома ознаками, враховуючи:

1) тип ідеального адресата (трансцендентний/реальний) та його конкретний характер (Творець, Ісус Христос, Богоматір, ангельські сили, святі; сатана й темні сили/певна особистість, тварина, природа, країна, мова тощо);

2) основний мотив звернення до ідеального адресата, як, приміром, молитва-прохання за себе, за іншого (людину, країну, народ тощо), подяка Богові, славослів'я, каяття, прохання, обітниця тощо;

3) тип адресанта (адепта-молільника): власне ліричний герой, рольовий герой або персонаж (якщо молитва вставна);

4) тип авторської інтенції та емоційності, що, у свою чергу, визначається: а) ставленням молільника до ідеального адресата (любов/ненависть, довіра/сумнів, каяття/виклик, лагідність/бунт тощо); б) ставленням автора віршованої молитви до рольового героя або персонажа (симпатія/антипатія, співчуття/викриття тощо) [1, с. 180–181].

При цьому, на думку дослідниці, з посиленням індивідуального начала в поезії відповідно зростає і кількість специфічних модифікацій жанрової моделі особистої молитви [1, с. 182].

Цілком логічно, що розвиток цього типу молитви завжди залежить від духовних налаштувань і позицій автора відповідно до питань свого часу. Святитель Іоанн Максимович розумів літературну творчість, виходячи з православної традиції Середньовіччя, коли письменник відчував себе хранителем вічної істини, яку він повинен був донести до людей силою дарованого Богом таланту. «Не нове аз пишу, зі святих збираю...» — декларував своє бачення письменницької діяльності автор у тлумаченні на молитву «Богородице Дѣво, радуйся».

Із часів поширення християнства велику роль у розвитку поезії відіграла Біблія, зокрема Псалтир. Псалми християнські поети прагнули адаптувати до питань та уподобань часу. Згодом віршовані парафрази, стилізації окремих псалмів, віршових переспівів всього псалтиря суттєво вплинули на розвиток національної літератури, зокрема духовної поезії.

Тексти псалмів, канонічних молитов та євангельських історій стали джерелом і для поеми Іоанна Максимовича «Богородице Дѣво», якій автор надав характеру ліричної сповіді, адресованої не лише Марії, а й сучасникам та майбутнім поколінням. Алегорично описуючи земне й водночас сакральне буття своїх співвітчизників, св. Іоанн акцентує на високій релігійності українців, порівнюючи їхнє духовне існування з монастирським життям. До складу поеми входить завірена автором канонічна молитва «Богородице Дѣво», хвалебні пісні на честь Діви Марії, а також римоване тлумачення Богородичного канону, ряд свідчень Святого письма та церковного писання про шанування Пресвятої Богородиці та Її чудес. Завершується книга описом чудес від ікон Божої матері, в якому особливе місце відведено опису Іллінської Чернігівської ікони Божої Матері, явленої 1658 року.

Богородиця в творі Іоанна Максимовича символізує єдність земного й небесного, вона — дороговказ на шляху людини до бога. Автор дивується й захоплюється досконалістю й чистотою Діви Марії, її любов'ю до християн і милосердям до грішників:

О пресвятая Дѣво! Власть дана велика,
 Добродѣтельми вышша Ангельскаго Лица.
 Имѣла еси Дѣво Ангельску чистоту,
 А Патріархов вѣру, болшу их красоту.
 Дана тебе премудрость древнѣйших Пророков,
 Усердіе ко Богу славних трех отроков,
 Превосходишь мученик дивним терпѣніем
 Исповѣдников постом, и воздержаніем
 Дѣвиць; руками чиста, сердцем неповинна,
 Воистинну вышше всѣх и в дѣлах предивна [3, арк. 37].

Цілком правомірно, що подібні богословські тези й поетичні «формули» зустрічаються в багатьох поетів того часу. Для своєї поеми Максимович обрав і традиційну, яку він міг перейняти у попередників — Кирила Транквіліона-Ставровецького, авторів «Имнології» чи Дмитра Туптала. Проте авторів вдалося створити власні виняткові епітети, порівняння, метафори, антитези, поодинокі символи, подвійні символічні конструкції та спосіб їхнього упорядкування.

Так, наприклад, семантичну опозицію «Єва-Марія», що символізує «гріхопадіння-спасіння», Іоанн Максимович вводить за допомогою прийому зворотного прочитання слова «AVE» у розділі «Радуйся». На думку О. Матушек, «дзеркальне співвідношення слова і його відображення стало моделлю текстового існування образів: там, де Марія має плюс, Єва — мінус. Ці два образи набувають протилежних значень, і паралелізм старозаповітного гріхопадіння й новозаповітного боговтілення, що стало початком спасіння, стає організатором семантичного поля і в барокових творах. Марія стала новою Євою за протилежністю. Таким чином, використавши модель дзеркала у якості засобу створення симетрії, Іоанн Максимович розкриває місце Богородиці у справі спасіння через семіотичну опозицію «Єва — Марія», диференціальні ознаки якої стали характеротворчими для обох образів» [4, с. 5–6]. Такий прийом, безперечно, новаторський у літературі й може мати різні тлумачення, обґрунтування й висновки.

Цікавим у поемі Іоанна Максимовича є співставлення образів Адама й Богородиці. На відміну від гріховної Єви, першочоловік постає як прообраз Діви Марії, що був створений Господом із чистої й непорочної землі. Св. Іоанн протиставляє Єву й Марію як «добро — зло», і при цьому Єва виступає як порочна донька, а Богородиця, як усемилоствива мати, що готова нести хрест гріха перших дітей:

Єва послуша змія и вкуси от древа,
 Вземши даде и мужу в том прелстися Єва.
 Марія послѣдова словам Архангела,
 Порода Бога Сына, сотре дѣвола...
 Первая наречесе всякой злости мати,
 Услышавшая радость, исполнь благодати.
 Первая предадеся в женах проклятію,
 Благословеніе даст Дѣва в зачатію [3, арк. 47].

Неоднозначне семантичне наповнення має й анаграма «МАРІЯ», якою розпочинається п'ятий розділ поеми. Цікаво, що п'ять літер-семантів зустрічаються як на початку рядка, так і в кінці. Це є ще одним підтвердженням того, що Іоанн Максимович проводить аналогії та робить нововведення не у плані форми, а не змісту. «Такий випадковий елемент форми слова, як п'ять букв, стає семантично значимим у декларуванні п'яти чеснот Богородиці, або графічний вигляд букви «М» з трьома ніжками — ознакою прослави Трійці» [4, с. 7].

Мы благоутробіе твоє, Дѣво просиМ,
 Поклоненіе к земли грѣшніи приносим.
 Всѣх заступи, зашити, мене збави грѣшнА
 Напастей, в писаніи сотвори поспѣшна.
 Тебе бо от юности избрах себѣ в МатєР
 Кто погибает? Кто на тя надежду си просте.
 Всѣ к тебе уповают праведны грѣшныИ,
 Желают всѣ печалны бытіи утѣшніи.

Ты возводишь на Небо весма отчаянна
 Прославляешь грѣшнаго всѣми окаянна [3, арк. 90].

До змістової канви твору автор часто вводить також іконічне зображення Богородиці, яке б змогло викликати в уяві читача той чи інший образ Богоматері:

Кромѣ єднаго Бога вышша пребаваш,
 Красотою твоею над всѣх успѣваш.
 Херувимов, Серафим паче єсть краснѣйша,
 Над всѣ чины Ангельски премоного славнѣйша [3, арк. 135].

Як і Дмитро Туптало в «Руні орошенному», Іоанн Максимович у поемі «Богородице Дѣво» акцентує увагу на диво, яке є головним елементом побудови твору. Втім, якщо автор «Руна» використовує для цього структуру емблеми — написи, картинки й повчання, то Іоанн Максимович вдається до структурування молитви, де є зачин — звернення до Бога, основна частина — роздуми, і завершення — оповідання-міраклъ [4, с. 10].

Аналізуючи поему «Богородице Дѣво», Т. Каменєва припускає, що джерелом натхнення для Максимовича могли стати не лише вище згадані вітчизняні тексти. Дослідниця переконана, що автор мимоволі піддається західному впливу, який на той час був ще доволі сильним на українських теренах [2, с. 294–295]. Ревний захисник православ'я, святий інколи висловлює погляди, які перегукуються з маріологією західних отців Церкви. Так, у розділі «МАРІЯ» письменник зазначає, що в подальшому приклади братимуться із творів західних учителів:

Заходни учителя мудрѣ разширают
 Слова о МАРІИ, и нас поучают:
 Аще востанет на тя буря искушеній,
 Или неприятная волна помышленій.
 Взирай мысленно звѣзду Дѣвицу МАРІЮ,
 Вскорѣ о друже пріимеш отраду велію [3, арк. 99].

На думку Максимовича, книги східних і західних учителів церкви мають важливі свідчення про Діву Марію, тому однаково важливі в літературі:

Всѣх латинских історій мы не отлагаем,
 Як из древлє преданна РАДУЙСЯ взываем.
 Прекрасны історіи во книгах латинских,
 Премоного обретаем и в книгах славенских.
 Написанным в обоих должно вѣровати,
 Яже zde положися извольте читати [3, арк. 54 зв.].

Отож не випадково дослідники знаходять у поемі Іоанна Максимовича посилання на письменників XII — XIII ст.: Григорія Турського, Кесарія мудрого, Вікентія Бульвінєнського, а також Бонавентури, Фоми Кентенберійського, Петра Ключійського та інших [2, с. 294].

Образ Пресвятої Діви тлумачиться Іоанном Максимовичем здебільшого в рамках канону: Божа Мати виступає втіленням небесної чистоти й безгрішності, захисницею всіх знедолених, покровителькою кожного, хто потребує її допомоги. Традиційність у трактуванні образу Богородиці органічно поєднується з вишуканими варіаціями у формах вияву й змістовій наповнюваності божественної постаті Марії.

При цьому, розширюючи жанровий канон культової молитви до Пресвятої Діви, Іоанн Максимович не обмежує її первісних функцій і завдань — повчання та прославлення вищих сил, а навпаки, спонукає читача згадати ці функції і водночас привернути увагу до авторських глибинних світоглядних настанов і творчого життя його душі, висвітлюючи таким чином і ключовий етико-естетичний вектор розвитку національної літератури в конкретний період її існування. Водночас Іоанн Максимович заклав підвалини літературної молитви, що набрала поширення в XIX і XX століттях.

Література:

1. Даниленко Ірина. Молитва як літературний жанр: генеза та еволюція: Монографія / І. І. Даниленко. — Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. — 304 с.
2. Каменева Тамара. Книгопечатание в Чернигове (1646–1818) // Проблемы источниковедения. — Вып. VIII. — М., 1959. — С. 267–313.
3. Максимович Іоанн. Богородице Дѣво, радуйся. — Чернігів : Друкарня Свято-Троїцького монастиря, 1707. — 300 арк.
4. Матушек Олена Юріївна. Символіка Богородиці в метатексті барокової літератури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / О. Ю. Матушек. — Харків, 1999. — 19 с.
5. Письма к преосвященному митрополиту Рязанскому Стефану Яворскому от Преосвященного Димитрия Ростовского // Маяк. — 1842. — Т. 2. — Кн. 4. — С. 114–120.
6. Чижевський Д. Поза межами краси (до естетики барокової літератури) // Філософські твори : у 4 т. / Дмитро Чижевський ; під заг. ред. Василя С. Лісового. — К. : Смолоскип, 2005. — Т. 2 : Між інтелектом і культурою : дослідження з історії української філософії. — С. 78–96.
7. Шевчук Валерій. Муза Роксоланська : Українська література XVI–XVIII століття : у 2 книгах. Книга друга : Розвинене бароко. Пізнє бароко. — К. : Либідь, 2005. — С. 295–305.

**Author's Prayer and its Role in the Baroque Poetry
(Based on the Poem «Bohorodyce, Divo, Raduisia» by Ioann Maksymovych)**

The solid poem «Bohorodyce, Divo, Raduisia» was considered to be a worthless piece of literature because of Dmytro Tuptalo's subjective understanding it. This work hasn't become the object of the scientific research for its «excessive versification».

The author of the article seeks to make the reader acquainted with the figure of Ioann (John) Maksymovych and to define the significance of his creative work in the culture of Ukrainian Baroque.